

«بحث نفقه در نظام های حقوقی»

جعفر سلمان زاده : دانشجوی کارشناسی ارشد فقه ومبانی حقوق اسلامی .دانشگاه تربیت معلم

چکیده:

نظام حقوقی اسلام در روابط مالی زوجه امتیازات ویژه ای را برای طرفین در نظر گرفته است. از جمله این امتیازات که در بقاء ساختار کلی خانواده موثر است، نفقه می باشد. پرداخت نفقه بعنوان یک حق و تکلیف بر ذمه مرد در برقراری نظم عمومی جامعه بسیار موثر است. این تکالیف که از توابع ریاست مرد بر خانواده است در نظام های حقوقی دیگر کشورها همیشه دستخوش تغییر بوده حال آنکه رویکرد حقوقی که شیعه قرن ها آن را در پیش گرفته هنوز پابرجاست. این جستار به بررسی نفقه زوجه و اقارب در نظام های حقوقی مختلف خواهد پرداخت.

کلید واژه: نفقه. تمکین. طلاق. عده. حقوق موضوعه. ماهیت. ضمانت اجرایی

مقدمه:

خانواده بعنوان نهادی کوچک اما موثر در برقراری نظم عمومی جامعه همیشه نقش اساسی در بین ساختارهای حقوقی داشته، در این بین اسلام در جهت ماندگاری این نهاد موثر، به وضع قوانین در جهت ارتقاء کیفیت رابطه درون ساختی، پرداخته که از ثبات عجیبی در طی قرون متمادی برخوردار بوده، حال آنکه بررسی در بین تاریخ قوانین موضوعه کشورهای غربی حاکی از این است که حقوقدانان این کشورها - در بحث مورد نظر- با تشتت آراء رو به رو بودند. البته قابل ذکر است که وجود نهضت های فمینیستی در جوامع غربی در ایجاد این آراء ضد و نقیض بی تاثیر نبوده است، که کم و بیش این نوع جریانات در کشور عزیزمان هم به چشم می خورد. قوانین موضوعه در ارتباط با این نهاد مقدس به دو بخش حقوق معنوی و مالی زوجین تقسیم می شود. که این مقاله به بررسی حقوق مالی (نفقه) پرداخته است. شریعت مقدس اسلام نفقه زوجه را بعنوان یک حق و تکلیف بر ذمه زوج قرار داده که قابل اسقاط نیست. این تکلیف یک طرفه بوده و غنی و فقیر بودن زوجه هیچ تاثیری در آن ندارد. بحث نفقه و روابط مالی زوجین - بی شک- رکن اصلی اقتصاد یک جامعه را تشکیل می دهد که در این جستار به بررسی آن خواهیم پرداخت.

۱- کنکاش نفقه در تاریخ ملل مختلف:

۱-۱- سابقه نفقه در ایران باستان:

در ایران باستان زن قبل از امپراطوری ساسانی از شخصیت حقوقی برخوردار نبود اگر چه تحت قیومیت رئیس خانواده بود ولی از نظر انفاق هیچ حق و حقوقی نداشت بعداً در دوره ساسانی اوضاع اجتماعی تغییر کرد و منطبق بر قوانین مدنی شد که مبتنی بر احکام زند و اوستا بود با این همه زن در ایران باستان جایگاه واقعی خود را پیدا نکرد.^{۱۱}

^{۱۱} - دکتر علی شریف. نفقه و تمکین در حقوق خانواده. ص ۲۵.

۲-۱- سابقه نفقه در انگلیس در انگلیس تا قبل از سال ۱۸۸۲ زوجه مالک هزینه های زندگی نمی شد تا سرانجام در سال ۱۸۷۲ برای اولین بار زن توانست از شوهرش حق قانونی نفقه را مطالبه کند^{۱۱۱}

۳-۱- سابقه نفقه در یونان:

زن در میان یونانیان موجودی بسیار خوار و پست محسوب می شد. ابتدا زن شی و قابل تملک بود و به هیچ وجه به عنوان شریک زندگی محسوب نمی شد. گوستاولوبون در مورد زنان اسپارتنی می نویسد: «زن بیچاره که در اسپارت فرزند نیرومند و شایسته برای جنگ نمی زاید آن زن را می کشتند»^{۱۱۲}.

در یونان قدیم شوهر نسبت به زن و پدر نسبت به اولاد خود هیچ تکلیفی از نظر انفاق نداشت تا اینکه چندین قرن پس از میلاد مسیح و ظهور افکار مذهبی و علمای اصلاح طلب به زن آزادی و حق حیات اعطا شد و زن از صورت شیء قابل تملک به انسان واجد حق تبدیل شد و خانواده یونان کم و بیش دارای حقوق اجتماعی گردید و از نفقه بهره مند شد.^{۱۱۳}

۴-۱- سابقه نفقه در هند، چین، ژاپن:

در هندوستان وضعیت حقوقی زن مناسب نبود و در تبت و چین مردان از نظر انفاق نسبت به زنان و فرزندان تکلیفی نداشتند. در نزد هندوان زنان از بی مقدرترین موجودات محسوب می شدند.^{۱۱۴} در ژاپن با همه رشد اجتماعی اش تا ۵۰ سال قبل زنان قبل از رسیدن به سن ۳۶ سالگی حق داشتن فرزند را نداشتند.^{۱۱۵}

۲- تعریف نفقه:

۲-۱- تعریف لغوی:

نفقه به معنای آنچه صرف هزینه عیال و اولاد کنند، هزینه زن و فرزندان، روزی و مایحتاج معاش.^{۱۱۶} در تعریف دیگر چنین آمده است: «نفقه به فتح نون، فا و قاف اهم است از باب افعال به معنی صرف کردن، خرج کردن و کسر آنچه از دراهم کم وفانی شود و خرجی زن که بر عهده شوهر آمده است»^{۱۱۷} در تعریف دیگر چنین آمد: «مقداری از مال که جهت تأمین احتیاجات ضروری یک شخص معین صرف می شود»^{۱۱۸}

^{۱۱۱} - حسن فرشتیان. نفقه زوجه در حقوق ایران و مطالعه تطبیقی. ص ۲۸.

^{۱۱۲} - گوستاولوبون. تمدن اسلام و عرب. ص ۵۰۷.

^{۱۱۳} - دکتر علی شریف. پیشین. ص ۱۹.

^{۱۱۴} - حسن صدر، حقوق زن در اسلام و اروپا، ص ۵۱.

^{۱۱۵} - ابوالفضل حادقی، زن از نظر حقوق اسلامی، ص ۲۹.

^{۱۱۶} - علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۴۸، ص ۶۷۳.

^{۱۱۷} - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۲۳۵- راغب اصفهانی. المفردات فی غریب القرآن. ص ۵۰۲.

^{۱۱۸} - الدكتور عبدالواحد کرم. المعجم المصطلحات القانونية. ص ۴۹۳.

۲-۲- تعریف اصطلاحی - فقهی:

در فقه تعریف مصداقی نفقه بیشتر مورد لحاظ بوده است بهمین جهت میان علما اختلافی است. در جواهرالکلام آمده است: «آنچه که مورد نیاز زن از غذا، لباس، مسکن، خادم و وسائل آشپزی است. که بطور متعارف با موقعیت زن در آن شهر متناسب است.^{۱۱۹} برخی دیگر از فقهاء مصداق دیگری به آن اضافه کرده اند مثل: «لوازم آرایش من جمله: کرم، صابون و هزینه حمام در صورت نیاز»^{۱۲۰}. علامه حلی در تحریر الکلام تعریف مختصر و جامعی از نفقه ارائه می دهد: «نفقه یعنی آنچه مایحتاج زن است و در شأن او می باشد»^{۱۲۱}

۲-۳- تعریف اصطلاحی - حقوقی

قانون مدنی همانند فقه به تعریف مصداقی نفقه بسنده کرده است. در ماده ۱۱۰۷ ق. م آمده است: «نفقه عبارتست از مسکن، البسه، غذا، اثاث البیت که بطور متعارف با وضعیت زن متناسب باشد و خادم در صورت عادت زن یا احتیاج او بواسطه مرض یا نقصان اعضاء». در تعریف جامع حقوقی از نفقه می توان به نظر دکتر کاتوزیان اشاره کرد: «نفقه تمام وسائلی است که زن با توجه به درجه تمدن و محیط زندگی و وضع جسمی و روحی خود بدان نیازمند است»^{۱۲۲}

مصادیق مذکور در قانون حضری نبودند و به قول امام خمینی نفقه شامل تامین احتیاجات زن در همه امور می باشد از جمله هزینه سفر و درمان. امام در خصوص اینکه نفقه چه چیزهایی را شامل می شود

میفرماید: «برای نفقه در شرع اندازه‌های معین نشده بلکه شرع مکلف را موظف کرده به اینکه هرچه زن نیازمند آن است از طعام، جامه، منزل و ... برایش فراهم شود.^{۱۲۳} در این باره مرحوم سیدابوالحسن اصفهانی معتقد است که مخارج درمان بیماریهای که در طول عمر نوعاً انسان به آن مبتلا است بر عهده شوهر است. لکن هزینه بیماری های صعب العلاج را از جمله نفقات واجب شمرداند.^{۱۲۴} با این حال نفقه بودن یا نبودن هزینه بیماری های صعب العلاج در بین فقهاء اختلافی است حتی اگر اسلامی است که از بیت المال پرداخت شود. اما دور از انصاف است که زوج در چنین وضعیتی زوجه را ترک کند.^{۱۲۵}

نوعاً تنها فقه و حقوق موضوعه نظام حقوقی ایران مبتلا به تعریف مصداقی و اختلافات نیست بلکه در اکثر نظام های حقوقی چنین ایرادی وارد است. مثلاً در نظام حقوقی هند از نفقه تعریف جامع و شاملی به عمل نیامده است. بلکه صرفاً در بند با ماده ۳ قانون مدنی مصداق آن شمرده شد. که شامل خوراک، پوشاک، محل سکونت، آموزش، مراقبت، هزینه درمانی پزشکی می باشد.^{۱۲۶}

۱۱۹ - محمدحسن نجفی، جواهرالکلام، ج ۳۱، ص ۳۳۰.

۱۲۰ - شهیدثانی، روضه البهیة، ج ۵، ص ۴۶۹.

۱۲۱ - علامه حلی، تحریر الاحکام، ج ۲، ص ۴۷.

۱۲۲ - دکتر ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی (خانواده)، ج ۱، ص ۱۸۷.

۱۲۳ - نشر دادگستر، شماره ۶، ص ۲۱.

۱۲۴ - محمود نظامی نیا، مجله کارشناسی، شماره ۵۸، مقاله نفقه زن در قانون و برخی تنگناهای قانونی

۱۲۵ - نشر دادگستر، همان.

۱۲۶ - دکتر علی یار ارشدی، نفقه زوجه در حقوق ایران، انگلیس، هند، ص ۱۴۸.

اما ماهیت اختلافات نظری بر این امر دلالت دارد که نفقه حقیقتی است عرفی که ۲ عامل زمان و مکان موثرترین نقش را در تعیین نوع و مقدار آن می تواند داشته باشد.^{۱۲۷}

۳- وجوب و خواستگاه سرپرستی مرد:

خواستگاه سرپرستی مرد در خانواده از دو زمینه منشاء گرفته است.

۱ - توانایی ذاتی (بما فظرا... بعضهم علی بعضی)

۲ - توانایی مالی^{۱۲۸} (بما انفقوا من اموالهم)

اما وجوب تکلیف مرد به دادن نفقه از توابع ریاست او بر خانواده است (بما فظرا... بعضهم علی بعضی) در نکاح دائم این وظیفه مرد ناشی از حکم قانون است و ریشه قراردادی ندارد.^{۱۲۹} شاید علت وجوب این تکلیف بر مرد این است که زن و مرد به لحاظ طبیعت و شخصیت حقیقی متفاوتند. و اینکه زن و مرد به لحاظ نیروی کار متفاوت خلق شدند، اگر زن به لحاظ جنبه مادی و مالی وابسته به مرد باشد مرد نیز به لحاظ عاطفی مقهور زن است. اما زن تحمل فعالیت های خشن تولیدی را چون مرد ندارد بر همین مبناست که سرپرست اقتصادی خانواده بر عهده مرد گذاشته شده است.^{۱۳۰}

اینکه با قطعیت بگوئیم «فلسفه پرداختن نفقه مبتنی بر این است که در اکثر خانواده های ایرانی زنان، اموال و درآمد کافی برای امرار معاش ندارند سخن صحیحی نیست زیرا این عقیده با این حقیقت که امروز زنان در صحنه اجتماع چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی بیشتر از مردان حاضرند- حتی در صحنه اقتصاد- به آسانی قابل رد است.

۴- بررسی مصداقی نفقه:

غالب فقها در بررسی مصداقی نفقه همیشه عرف را لحاظ کرده اند صاحب جواهر با لحاظ این امر می نویسد: «نفقه برای زن واجب است چه مسلمان باشد و چه ذمی من هیچ اشکال و مخالفتی در این مطلب نیافتم چون دلائل شرعی وارد. اخلاق دارند حتی اگر زن کنیز باشد باز هم نفقه واجب است.^{۱۳۱} در همین باب علامه حلی در قواعد الاحکام می فرماید:

«يَجِبُ فِي النَّفَقَةِ أُمُورٌ ثَمَانِيَةٌ»:

«العطام، الادم، نفقه الخادم إن كانت من اهل الاخدام، الكسوة، الفراش آلة الطبخ و شرب، آلة

التنظيف، السُكنی»^{۱۳۲}

از عبارت علامه چنین بر می آید که وی نفقه را منحصر در این امور دانسته حال آنکه غالب فقها نفقه را متناسب با شرایط زمانی - مکانی در نظر گرفته اند. سید تقی طباطبایی قمی در کتاب مبانی منهج الصالحین می نویسد:

^{۱۲۷} - سید محمد حسین طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۶۰.

^{۱۲۸} - سید حمید مشکوه. مقاله خواستگاه، سرپرستی مرد بر خانواده، قسمت اول

^{۱۲۹} - دکتر ناصر کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق خانواده، ص ۱۴۰.

^{۱۳۰} - شهید مطهری- نظام حقوقی زن در اسلام، ص ۲۲۲.

^{۱۳۱} - محمدحسن نجفی- جواهر الکلام، ج ۳۱، ص ۳۲۷.

^{۱۳۲} - علامه حلی، قواعد الاحکام، ج ۳، ص ۱۰۴.

« ما نفقه الزوجه فتجبُ علی الزوج و هی الطعام و الکسوه و السکنی و الفراش و آله التّنظیف و سائر ما ینحتاج الیه بحسب مالها و منه الدواء و اجره الطیب و مصاریف الولاده علی الاقوی^{۱۳۳}». اکنون به بررسی مصادیق نفقه می پردازیم که عبارتند از:

۱- غذا: غذا اساسی ترین بخش نفقه است که برای ادامه حیات ضروری است هزینه غذا نباید کمتر از نیازهای طبیعی بدن جهت بدست آوردن کالری لازم بمنظور فعالیت روزانه باشد.
۲- پوشیدنی: پوشیدنی ها شامل لباس های خانگی، لباس های مخصوص و سوم خاص و لباس های رسمی می شود.

۳- مسکن: بر مبنای ماده ۱۱۰۷ ق. م پرداخت هزینه متعلقات مسکن مثل هزینه آب، برق، تلفن بر عهده مرد است جزء حق ممکن محسوب می شود. لوازم مسکن بر مبنای وضعیت اجتماعی- فرهنگی زوجه تعیین می گردد و شامل حداقل نیازهای معیشتی است.^{۱۳۴} در مورد مسکن امامیه، حنفیه و حنابله معتقداند که مسکن باید مناسب حال طرفین باشد و مالکیت گفته اند زوجه دارای شأن و مقام والای نباشد حق ندارد از سکونتی با خویشان زوجه خودداری کند اما شافعیه گفته اند: مسکن باید شایسته و مناسب حال زوجه باشد نه زوج.^{۱۳۵}

۴- هزینه های درمانی: در ماده ۱۱۰۷ سابق ق. م هیچ توجهی به هزینه های درمانی نفقه نشده بود اما در موارد اصلاحی همین ماده هزینه های درمانی ذیل نفقه قرار گرفتند.

۵- هزینه های خدمتکار: بکارگیری خدمتکار در قانون مشروط است به شأن زن و نقصان وی. این «نقصان» شامل هر نوع نقصان جسمی - حرکتی و روحی - روانی می شود. بهر حال ملاک خدمت به زن است.

سوالی که ممکن است در بررسی مصادیق نفقه پرسید. شود مسئله هزینه تحصیلی زوجه است که جامعه فعلی مبتلا به آن است. گرچه در قانون هزینه های تحصیلی در ذیل نفقه ذکر نشده اما می توان به دلایلی این نوع هزینه ها را تحت عنوان نفقه قرار داد این دلایل عبارتند از:

۱- تحصیل در جوامع امروزی به شکل یک ضرورت درآمده است و منطق اجتماعی آن را تأیید می کند مگر اینکه شرایط مالی خانواده مانع آن شود.

۲- عمومیت و اطلاق واژه «نیاز» در ماده ۱۱۰۷ ق. م دلیلی در تأیید این مهم است.

۳- براساس نص صریح قانون (ماده ۱۱۰۷) وضعیت زوجه مبنای تعیین نفقه است.^{۱۳۶}

۵- مبنای نفقه

۵-۱- مبنای فقهی نفقه:

شیخ طائفه معتقد است که نفقه عوض تمکین است و اگر بدون تمکین ایجاد شود نفقه ای نخواهد بود^{۱۳۷} سید علی صاحب ریاض السائل مطلب را بدون تأیید کرد، و در تقویت آن می گوید

۱۳۳ - سید تقی طباطبای فقهی - مبنای منهاج الصالحین. ج ۱۰، ص ۲۹۸.

۱۳۴ - علیرضا، فایض مهابادی، مقاله بررسی نفقه زن بر مبنای ماده ۱۱۰۷ ق. م نشریه زن روز، شماره ۱۹۸۷.

۱۳۵ - محمدجواد مغنیه، کاظم پور جوادی (مترجم) - فقه تطبیقی، ص ۲۸۱.

۱۳۶ - علیرضا، فایض مهابادی - پیشین.

۱۳۷ - محمد بن حسن بن علی طوسی - المبسوط فی فقه الامیه، ج ۶، ص ۱۱.

علت تقدیم نفقه زوجه بر نفقه اقارب همین است که نفقه زوجه عوض تمکین است ولی نفقه اقارب از باب مواساة می باشد.^{۱۳۸} شهید ثانی نیز این مطلب را قبول داده البته ایشان نفقه زوجه را بعنوان یک حق مالی در مقابل استمتاع می داند و نفقه اقارب را مبنی بر طریق مواساة می داند.^{۱۳۹}

۲-۵ مبنای حقوقی نفقه:

ممکن است کسانی مبنای نفقه زن را مبتنی بر قرارداد بدانند آنگونه که طرفین یک قرارداد بطور ضمنی تعهداتی مثل حضانت، تعلیم و تربیت کودکان را بر عهده می گیرند. بهمین صورت شوهر بطور ضمنی متعهد اتفاق گفته است این تعهد شوهر در برابر تمکین زوجه قرار می گیرد. و اگر احدالطرفین از تعهد خود سرباز زند دیگری نیز حق امتناع خواهد داشت.^{۱۴۰}

این تعریف در حقوق ما قابل قبول نیست چرا که نکاح را نمی توان با سایر عقود معوض مقایسه نمود و از سوی استمتاع زوجه را نمی توان بعنوان کالای مادی در نظر گرفت.^{۱۴۱}

۶- ادله وجوب نفقه:

در بررسی وجوب نفقه سه مبنا ذکر شده است^{۱۴۲} که عبارتند از:

۱-۶- آیات:

(الف) «علی المولود له رزقهنَّ و کِسْوَتُهُنَّ بالمعروف» یعنی بر پدر است که خوراک و لباس زن خود را به حد متعارف بدهد.^{۱۴۳}

(ب) «لینفق ذُو سِعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ و من قَدِرَ علیه رزقُهُ فَلَینفِقِ مِمَّا اتیدالله»^{۱۴۴}

یعنی «برمرد است که به اندازه وسعت نفقه زن را بدهد و آن کسی که نادار و تنگ معیشت است، او هم از آنچه که خدا به او داده انفاق کند.»

(ج) «عاشرو هُنَّ بالمعروف»^{۱۴۵} یعنی «با آنها بطور شایسته معاشرت کنید»

(د) «فَامْسِکِ بالمعروفِ او تسریحِ باحسان»^{۱۴۶} یعنی «یا آنها (زنان) را بطور شایسته و متعارف نگهداری کنید یا با نیکی آنها را رها کنید»

(هـ) الرجال قوامون علی النساء بما فَضَّلَ اللهُ بعضهم علی بعضٍ و بما انفقوا من اموالهم» یعنی «مردان سرپرست زنان هستند به دلیل آنکه خداوند بعضی را بر بعضی برتری داد. و به دلیل آنکه مردان از اموال خود به زنا نفقه می دهند»

این سرپرستی بخاطر تفاوت های است که خداوند از نظر آفرینش بخاطر مصلحت نوع بشر میان آنها قرار داده است و بلافاصله در مقابل چنین حقی تکلیفی را در مقابل شوهر قرار می دهد و می

۱۳۸ - سید علی طباطبای - ریاض المسائل فی بقیة الاحکام الشرع بالدلائل، ج ۱۰، ص ۵۴۰.

۱۳۹ - شهید ثانی، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، ج ۵، ص ۴۷۶.

۱۴۰ - دکتر ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قرار دادها، ج ۲، ص ۲۱۰ به بعد.

۱۴۱ - دکتر ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی (خانواده) ج ۱، ص ۱۸۳ تا ۱۸۵.

۱۴۲ - محمد حسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۳۱، ص ۳۰۱.

۱۴۳ - بقره/ ۲۳۲.

۱۴۴ - طلاق/ ۷.

۱۴۵ - بقره/ ۱۹.

۱۴۶ - بقره/ ۲۲۹.

فرماید: «بما انفقوا من اموالهم» این سرپرستی بخاطر تعهداتی است که مردان در برابر زنان و خانواده بعهد دارند.^{۱۴۷} اما می توان گفت معنای قییم بودن شوهر نسبت به زن یک امر حقوقی اختلاف ناپذیر نیست زیرا در صورتی که زوجه استقلال اقتصادی داشته باشد و صلاحیت اداره و تدبیر خویش را واجد باشد می تواند در متن عقد نکاح محدوده قیومیت را مشخص کند که به استقلال هر یک آسیبی نرسد. البته تمکین غریزی غیر از قیومیت خانگی است. زیرا آن حق دیگری است که با تعهد متقابل و تراضی طرفین قلمرو اش مشخص شود و تحدید برخی از مراحل آن با کتاب و سنت و مقتضای عقد نکاح مخالف نیست.^{۱۴۸}

۲-۶- روایات:

الف) از امام صادق پرسیده اند:

«ماحق المراء علی زوجها الذی إذا فعله کان مُحسِنًا؟» اما پاسخ داده اند: «قال یشبعها و یکسوها و إن جهلت غفرلها» یعنی غذا و لباس وی را تامین کنید و اگر جهالتی مرتکب شد او را ببخشید.^{۱۴۹}

ب) روح بن عبدالرحیم از امام صادق در مورد آیه ۷ سوره طلاق پرسید. امام فرموده اند: «إذا أنفق علیها ما یقیم ظهرها مع کسوة و إلا فُرّقَ بینهما»^{۱۵۰} یعنی بر مرد واجب است نفقه زن را بدهد بگونه ای که مایحتاج وی تامین شود و گرنه بین آن دو جدای می افتد.

ج) پیامبر در پاسخ به سؤال هند (همسر ابوسفیان) که شوهرم نفقه من و فرزندم را نمی دهد آیا می توانم از اموالش بردارم؟ می فرماید: «به اندازه متعارف برای خود و فرزندان خود بردار»^{۱۵۱}

د) پیامبر اکرم در روایتی دیگر می فرمایند: «زنانتان بر شما حقی دارند و شما هم بر زنانتان حقی دارید. حق شما بر زنانتان این است که بدون اجازه شما کسی را به منزل راه ندهد و ... و هنگامی که از شما اطاعت گرداند خود آن و پوشاک آنها بطور متعارف پردازید.»^{۱۵۲} صاحب جامع المدارک پس از نقل این روایت چنین استنباط می کند: «از تفریح و جوب نفقه بر اطاعت زن از شوهر استفاده می شود که در صورت عدم اطاعت زن و کوتاهی در ادای حق زوجه نفقه ساقط خواهد شد»^{۱۵۳}

۷- اسباب وجوب و نفقه

اسباب وجوب نفقه سه مورد می باشد: زوجیت، قرابت، ملکیت.^{۱۵۴}

۷-۱- زوجیت: با عقب دائم صحیح و تمکین بر مرد واجب می شود.

۱۴۷ - آیت الله ناصر مکارم شیرازی. تفسیر نمونه. ج ۳، ص ۳۷۱.

۱۴۸ - آیت الله عبدالله جوادی آملی. زن در آینه جمال و جلال. ص ۳۴۵.

۱۴۹ - وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۵۱۱.

۱۵۰ - همان.

۱۵۱ - متقی هندی، کنز العمال. ج ۱۶، ص ۵۵۷.

۱۵۲ - ابن شعبه الحرافی، تحفة العقول. ص ۳۳.

۱۵۳ - سید احمد خوانساری- جامع المدارک فی شرح المختصر النافع- ص ۴۷۸.

۱۵۴ - عبدالرحمان جریری- الفقه علی المذاهب الاربعه. ج ۴، ص ۴۸۵، شهید ثانی، مسالک الافهام- ج ۸، ص ۴۷۱.

۲-۷- قرابت: نفقه اقارب واجب است، اما نفقه زوجه بر اقارب مقدم است.^{۱۵۵} در بین اقارب تنها اولاد و اباء واجب النفقه اند و نفقه بقیه اقارب مستحب است.

۳-۷- تملیک: نفقه غلام و کنیز و چارپا برای صاحب آن واجب است. در وجوب نفقه شرط است که متفق قدرت بر انفاق داشته باشد و اگر عاجز از پرداخت نفقه بود نفقه زوجه بر ذمه اش بعنوان دین باقی خواهد بود ولی نفقه اقارب ساقط می شود.^{۱۵۶} در ثانی نفقه زوجه متناسب با شان زن و وضعیت او پرداخته می شود ولی نفقه اقارب من جمله اولاد و والدین به اندازه رفع حاجت خواهد بود.^{۱۵۷}

۸- نفقه دوران پس عقد و قبل از زفاف:

برخی از فقها چون علامه حلی معتقداند که بدون وجود تمکین نفقه ای وجود نخواهد داشت به نوعی نفقه مشروط به تحقق تمکین است.^{۱۵۸} عده ای دیگر چون سیدتقی طباطبائی همین مطلب را با ساختاری متفاوت بیان می کنند و وجوب نفقه را مشروط به عدم نشوز می دانند.^{۱۵۹} و در صفحه ۲۹۷ همان کتاب می نویسند: «نفقه زوجه بین حد فاصل عقد و زفاف واجب نیست و ارتکاز عرفی دلیل آن است». اما شیخ طوسی صرف امکان تمکین را کافی نمی داند.^{۱۶۰} برخی از حقوقدانها در بحث مورد نظم بر عدم وجوب نفقه معتقداند زیر:

۱ - بین دوران عقد و زفاف تمکین در کار نیست.

۲ - سیره مستمر در جوامع اسلامی موید این مهم است.^{۱۶۱}

اما دکتر امامی در صورت مزبور زن را مستحق نفقه می داند.^{۱۶۲} حنیفه معتقداند اگر زوجه بخاطر عدم درخواست زوج به خانه شوهر نرود حق نفقه ندارد اما مالکیه و شافعیه معتقداند که اگر دخول صورت بگیرد. نفقه واجب می شود اما حنبله بر آنند که اگر زوجه خود را به زوج عرضه نکرده باشد. نفقه ای برای زوجه نخواهد بود. اما امامیه می گویند: نفقه از تاریخ دخول مقرر می شود حال آنکه دخول در خانه پدری صورت گیرد.^{۱۶۳} با وجود این شاید کسی بگوید: «تمام ادله ای که در باب حقوق زوجه بر زوج وارد شده انصراف به موردی دارد که زوجه داخل در فراش شوهر شده باشد و تحت اختیار و ریاست او قرار بگیرد. پس این ادله زوجه ای را که در خانه پدرش زندگی

۱۵۵ - محقق حلی. شرایع الاسلام. ج ۲ ص ۳۵۲.

۱۵۶ - سید تقی طباطبائی قمی، مبانی منهاج الصالحین. ج ۱۰، ص ۲۸۹.

۱۵۷ - محمد حسن نجفی - جواهر الکلام - ج ۳۱. ص ۳۷۹.

۱۵۸ - علامه حلی. تحریر الاحکام. ج ۲ ص ۴۵.

۱۵۹ - سید تقی طباطبائی قمی - مبانی منهاج الصالحین. ج ۱۰ ص ۲۹۵.

۱۶۰ - شیخ طوسی. المبسوط. ج ۱۶. ص ۱۱.

۱۶۱ - محقق داماد. حقوق خانواده، نکاح و انحلال آن. ص ۲۹۸.

۱۶۲ - دکتر حسن امامی. حقوق مدنی. ص ۴۴۵.

۱۶۳ - محمد جواد مغنیه - کاظم پور جوادی (مترجم) فقه تطبیقی - ص ۲۸۱ م.

می کند، شامل نمی شود.^{۱۶۴} اما مومن سبزواری نفقه را به مجرد انعقاد عقد واجب می داند و شوهر را ملزم به پرداخت آن می نماید.^{۱۶۵}

۹- شرایط وجوب نفقه نزدیکان:

در کتاب فقه تطبیقی در این باره چنین آمده است:

- ۱- نفقه گیرنده باید محتاج باشد. حنفیه و شافعی گفته اند در نفقه اقارب عجز از کسب شرط نیست ولی امامیه و مالکیه عجز از تکسب را شرط دانسته اند.
- ۲- حنابله اتحاد در دیانت را نیز شرط دانسته اند اما امامیه، مالکیه و شافعیه چنین شرطی را رد گرداند. حنفیه اتحاد دیانت بین والدین و اولاد را شرط ندانسته اند ولی در نزدیکان دیگر اتحاد در دیانت را شرط می دانند.^{۱۶۶} از ویژگیهای قابل ذکر نفقه اقارب این است که ایشان فقط برای نفقه زمان آینده می توانند دادخواست دهند اما برای نفقه گذشته چنین نیست. چون نفقه گذشته اقارب از ذمه منفق ساقط شد. و از نوع دین نیست تا باقی باشد.^{۱۶۷}

۱۰- نفقه اقارب در انگلیس:

در حقوق انگلیس از اقارب تنها فرزند مستحق دریافت نفقه از والدین خود می باشد. در این رابطه کودک باید دارای شرایطی باشد که عبارتند از:

الف) زیر ۱۶ سال تمام داشته باشد و ازدواج هم نکرده باشد.

ب) زیر ۱۹ سال داشته باشد و در حال تحصیل باشد و نوع تحصیل او عالیه و تکمیلی نباشد.

نکته مهم دیگر این است که برای واجب النفقه بودن لازم نیست بچه فرزند مشترک زوجین باشد. بنابراین نفقه با این شرایط شامل بچه ناتنی نیز می شود. ماده ۵۲ قانون علل زناشویی مصوب ۱۹۷۲ مقرر می داند هرگاه زوجه از همسر قبلی خود بچه ای داشته باشد زوج نسبت به نفقه کودک ناشی متعهد است.^{۱۶۸}

۱۱- نفقه گذشته اقارب تکلیف یا دینی:

به نظر صاحب جواهر نفقه زمان گذشته اقارب قضا نمی شود تا پرداخت گردد و این موضوع از نظر وی اجماعی است نفقه اقارب به نظر وی راهی جهت رفع مایحتاج آنان است نه اینکه نوع از دین بر ذمه منفق باشد تا در صورت عدم پرداخت قضا گردد.^{۱۶۹} شهید ثانی در مسالک الافهام می نویسد: «ولاتقضى نفقة الاقارب لأنها مواساة لسدّ الخلة... وی معتقد است فقط نفقه زوجه است که قابلیت قضا را دارد زیرا از نوع حق فی الذمه امت است و در واقع عیوض بضع محسوب می شود اما

^{۱۶۴} - محمد علی اراکی - کتاب النکاح - ص ۷۴۵.

^{۱۶۵} - باقرین محمد مومن سبزواری، کفایت الاحکام. ص ۱۹۵.

^{۱۶۶} - محمدجواد مغنیه. کاظم پور جوادی (مترجم). فقه تطبیقی. ص ۲۹۳.

^{۱۶۷} - شهید ثانی - مسالک الافهام. جم ۸. ص ۴۹.

^{۱۶۸} - لیلا اسدی- بررسی نفقه زوج و اقارب در انگلیس- ندای صادق زمستان ۸۰. شماره ۲۴، ص ۸.

^{۱۶۹} - محمد حسن نجفی، جواهر الکلام. ج ۳۱، ص ۳۷۹.

نفقه اقرار چنين قابليتی ندارد و از نوع مواسأء محسوب می شود اما در ذمه نيست تا قابل جبران باشد.^{۱۷۰}

۱۲- شرايط وجوب نفقه زوجه:

فقههای اسلام اتفاق نظر دارند که نفقه از لوازم عقد دائم صحيح است اما اينکه احراز تمکين نیز از شرايط وجوب نفقه است اختلافی است ماده ۱۱۳ق.م مقرر می دارد: «در عقد منقطع زن حق نفقه ندارد مگر اينکه شرط شده باشد يا عقد بر مبنای آن جاری شود» بعبارتی صحيح تر در نکاح منقطع بطور معمول شرط می شود که نفقه زن بر عهده شوهر است و در يقين ميزان و چگونگی اين نفقه عرف حکومت دارد.^{۱۷۱}

آيت الله سيد محمد شيرازی به نقل از محمد کاظم طباطبائی يزدي صاحب کتاب «عروه الوثقی» می نويسد: «بر مرد واجب است که نفقه زوجه خود را بپردازد البته تا زمانی که زن در قيد حيات است اگر چه زن طلاق گرفته باشد.»^{۱۷۲}

در حقوق فرانسه شرايط وجوب نفقه چنين ذر شده است:

الف) وجود رابطه زوجيت ب) احتياج متعهدله نفقه ج) امکانات متعهد نفقه شرايط مربوط به وجوب نفقه در قانون مشخص شده و در عين حال طرفين خودشان می توانند شرايط مورد نظر خود را در قرارداد بگنجانند.^{۱۷۳}

۱۳- تمکين

۱۳-۱- معنای لغوی: تمکين در لغت تن در دادن و فرمانبرداري کردن است.^{۱۷۴}

۱۳-۲- معنای اصطلاحی:

دو دیدگاه متفاوت درباره تمکين و حدود آن وجود دارد:

- دیدگاه اول: تمکين به معنای پذيرش استمتاعات جنسی است جمعی از فقها عدم نشور را به اين معنا می گیرند که زن تمکين کامل کند کسانی چون قاضی ابن برج و محقق حلی و شهيدین بر اين باورند.

- دیدگاه دوم: پذيرش استمتاعات جنسی و عدم خروج از خانه بدون اجازه همسر که برخی از فقها مثل امام خميني و آيت الله خوئی در تحقق عدم نشوز برای خارج نشدن از خانه بدون اجازه همسر موضوعيت قائل شده اند.^{۱۷۵}

۱۳-۱۳- بررسی رابطه نفقه و تمکين

اينکه رابطه اين دو متغير را رابطه ۲ تعهد متقابل در عقود معاوضی بدانيم بطوریکه در صورت عدم انجام یک تعهد طرف ديگر می تواند از انجام تعهدش سرباز زند. با اشکال مواجه است. اين

۱۷۰ - شهيد ثانی - مسالك الافهام، ج ۸، ص ۴۹.

۱۷۱ - دکتر ناصر کاتوزيان. دوره مقدماتی حقوق مدنی (خانواده) ص ۱۴۰.

۱۷۲ - آيت الله سيد محمد شيرازی. الفقه ج ۱، ص ۲۷۵.

۱۷۳ - سعيد محسنی، پایان نامه کارشناسی ارشد، نفقه زوجه در حقوق ايران و مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، ص ۸۱.

۱۷۴ - محمد بندر ریگی. المنجد. ج ۲ / ۱۸۲۱.

۱۷۵ - سيد حميد مشکوه، مقاله نفقه زن. روزنامه ايران ۸۳/۱۲/۴.

نظریه علاوه بر قیاس با این ایراد روبه روست که اگر این دو، تعهد متقابل باشند زن نیز در صورت عدم انفاق مرد حق خودداری از تمکین دارد ولی چنین اختیاری قانوناً به او داده نشده است.^{۱۷۶} در حالیکه دکتر کاتوزیان قطع نفقه را در زن ناشزه مجازات عدم تمکین می داند.^{۱۷۷} در مورد اینکه آیا تمکین شرط استحقاق زن نسبت به نفقه است؟ قانون حکم صریحی در این باره نداده است و در فقه، این مسئله اختلافی است اما از لحن مواد ۱۱۰۲ به چنین بر می آید که قانونگذار تمکین را شرط استحقاق زن برای نفقه نمی داند بلکه نشوز را مانع آن دانسته است.^{۱۷۸} این در حالی است که از نظر سید تقی طباطبائی قمی، وجوب نفقه مشروط به عدم نشوز است.^{۱۷۹}

۱۴- موجبات اسقاط نفقه

در مورد موجبات اسقاط نفقه در فقه و حقوق ایران می توان به سه مبنا اشاره کرد که عبارتند از: نشوز، طلاق و فوت یکی از زوجین حال آنکه در قانون هند اگر زوجه تغییر مذهب دهد یا عقیفه نباشد حق داشتن زندگی جدا از همسر و حق دریافت نفقه را نخواهد داشت و به بیان دیگر در دو حالت فوق استحقاق نفقه مشروط به زندگی با زوج می باشد.^{۱۸۰} البته در حقوق ایران، تغییر مذهب و عقیفه نبودن موجب فسخ نکاح و بموجب آن باعث سقوط نفقه می شود همین مطلب را شهید ثانی صراحتاً در مسالک الافهام ذکر می کند و می فرماید: «و لو أرتدت سَقَطَ النِّفْقَةُ» که قانون هند در ماده ۴۲ ق. م به همین مطلب اشاره دارد. این ماده مقرر می دارد که: «اگر زوجه ترک دین هندو کند استحقاق درخواست نفقه را از دست می دهد البته تا زمانی که زوجه در حالیکه تغییر دین داده با شوهرش در یک منزل باشد مستحق دریافت نفقه می باشد. اما اگر از او جدا شد دیگر چنین حقی نخواهد داشت. از طرف دیگر اگر شوهر زوجه فوت کند زوجه ای که تغییر دین داده قانوناً حق مطالبه نفقه را افرادی که مسئول پرداخت نفقه اند را نخواهد داشت.^{۱۸۱}

۱-۱۴- نشوز

نشوز در لغت بمعنای به پاخواستن است در قرآن کریم آمده است: «إِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْشُرُوا فِئْتَهُمْ» یعنی «وقتی به آنها گفته می شود به پا خیزید به پا می خیزند». اما در اصطلاح فقهی - حقوقی نشوز عبارتست از: «خروج زن از انجام تکالیف واجبی که شارع بر عهده وی گذاشته است» البته نشوز اختصاص به زن ندارد و اگر زوجین از انجام تکلیف واجب خود سرباز زنند قرآن عبارت شقاق را بکار می برد و می فرماید: «و إن خِفتم شقاقَ بینهما» گفتنی است که اگر دلائل عقلی و شرعی مانع از انجام تکلیف واجب شود بگونه ای که زن نتواند تکلیف کند. در اینجا فقها، به سایر استتماعات اکتفا گرداند و معتقداند این امر موجب سقوط نفقه

^{۱۷۶} - مقاله نفقه زن در نظام حقوقی ایران، روزنامه رسالت ۸۳/۲/۲۹.

^{۱۷۷} - دکتر ناصر کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق خانواده، ص ۱۸۴.

^{۱۷۸} - دکتر ناصر کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق خانواده، ص ۱۴۱.

^{۱۷۹} - سید تقی طباطبائی قمی - مبانی منهاج الصالحین، ج ۱۰، ص ۲۹۵.

^{۱۸۰} - دکتر علی یار ارشدی، نفقه زوجه در حقوق ایران، انگلیس، هند، ص ۱۵۹.

^{۱۸۱} - همان، ص ۱۶۳.

نخواهد شد و با فرض اینکه وجوب نفقه و تمکین را طرفین یک تعهد بدانیم عدم انجام تعهد از یک طرف به دلیل عذر شرعی و عقلی فقط عدم تعقیب طرف دیگر را ثابت خواهد کرد.^{۱۸۲}

بحث اینکه زن ناشزه نفقه ندارد بین مذاهب فقهی اسلام اتفاقی است اما در تعریف ناشزه اختلاف وجود دارد. حنفیه معتقداند که: ناشزه زنی است که بدون اذن شوهر از خانه بیرون رود. پس سبب نفقه نزد این گروه ماندن زوجه نزد زوج است و بخاطر استمتاع و فراش نیست اما دیگر مذاهب همگی با حنفیه مخالفت کردند.^{۱۸۳}

۲-۱۴- طلاق:

طلاق یکی از موجبات اسقاط نفقه است که به تفصیل در این باره بحث خواهد شد گر چه طلاق یکی از موجبات اسقاط نفقه دانسته شد. اما آیت الله سید محمدشیرازی در کتاب «الفقه» بحث نکاح می فرماید: اگر زن پس از طلاق ازدواج نماید بنابر احتیاط مستحب نفقه او بر عهده شوهر اول خواهد بود.^{۱۸۴}

طلاق یارجعی است یا بائن.

الف) اگر شوهر زن را طلاق رجعی دهد نفقه در زمان عده نیز بر وی واجب است. ماده ۱۱۰۹ ق.م می گوید: «نفقه مطلقه رجعه در زمان عده نیز بر عهده شوهر است مگر اینکه طلاق در حال نشوز واقع شود» پس اگر طلاق رجعی در حالی واقع شود که زن ناشزه بوده نفقه ای بر ذمه شوهر نیست. شهید ثانی همین مطلب را در مسالک الافهام بدین گونه بیان می کند: «و تُثَبِّتُ النَّفَقَةَ لِلْمُطَلَّقَةِ الرَّجَعِيَّةِ كَمَا ثَبَّتَ لِلزَّوْجَةِ...»^{۱۸۵}

ب) در صورتی که طلاق بائن باشد مرد مکلف به پرداخت نفقه در زمان عده نخواهد بود مگر اینکه زن حامله باشد که در این صورت تا زمان زایمان نفقه بر عهده مرد خواهد بود. شهید ثانی در مورد مطلقه بائن می فرماید: «و تسقط نفقة البائن سواءً كانت عن طلاق او فسخ و لو كان مطلقاً حاملاً لزم الانفاق»^{۱۸۶} اما اینکه نفقه به مادر تعلق می گیرد یا به نطفه امری اختلافی است که شهید در ادامه سخنان خود می فرماید: «هل النفقة للحملِ اولاً أمه؟ قال الشيخ: هي للحمل و تبعه عليه جماعة منهم العلامة في المختلف... و ذهب الآخرون منهم إلى الثانی.»^{۱۸۷}

۳-۱۴- نفقه زوجه پس از وفات زوج:

۱-۳-۱۴- نفقه زوجه پس از وفات زوج در فقه:

شهید ثانی در کتاب سالک الافهام در مورد نفقه زوجه پس از وفات زوج می گوید اگر زوجه باردار باشد ۲ نظر وجود دارد که اشهر آن است که نفقه ای بر آن نیست و مشهور آن است که بخاطر فرزندش بر وی نفقه تعلق می گیرد. حال آنکه سید تقی طباطبایی قمی معتقد است که اگر

^{۱۸۲} - سید علی طباطبائی، ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالدلائل. ج ۲ ص ۱۶۵.

^{۱۸۳} - محمد جواد معنی، کاظم پور جوادی (مترجم) - فقه تطبیقی. ص ۲۸۱.

^{۱۸۴} - آیت الله سید محمد شیرازی. الفقه. ج ۱. ص ۲۷۵.

^{۱۸۵} - شهید ثانی. مسالک الافهام. ج ۸. ص ۴۴۹.

^{۱۸۶} - همان.

^{۱۸۷} - همان.

زوج مُرد نفقه ای بر زوجه در صورت عدم حمل نیست اما اگر زوجه متوفی باردار باشد نفقه زوجه بر وراث متوفی واجب خواهد بود.^{۱۸۸}

محمد جواد مغنیه در کتب فقه تطبیقی چنین آورده است: مذاهب بر عدم وجوب نفقه بر زنی که در عده وفات است چه حامله باشد و چه نباشد اجماع دارند بجز شافعیه و مالکیه. مالکیه گفته اند زنی که شوهرش فوت کرد. از نفقه فقط مستحق سکنی است. و شافعیه گفته اند زن هرگاه در حال حمل از زوج خود جدا شود و سپس زوج فوت نماید. نفقه قطع نمی شود ولی حنفیه گفته اند. اگر زن در عده رجعی بود و مرد در اثناء عده فوت کرد عده او به عده وفات تبدیل می شود و نفقه ساقط می گردد.^{۱۸۹}

۲-۳-۱۴- نفقه زوجه پس از وفات زوج در حقوق موضوعه ایران:

علت اینکه در قانون مدنی تصریح شده که زن در ایام عده وفات نفقه نمی گیرد این است که اولاً: بموجب ماده ۹۵۶ ق.م با مرگ شخصیت حقوقی متوفی پایان می یابد، بنابراین تعهدات وی نیز از بین می رود. ثانیاً: به موجب مواد ۲۵۸ و ۲۳۴ قانون حَسبی با مرگ اموال متوفی بطور قهری به ورثه منتقل می شود.

ماده ۱۱۱۰ ق. م مقرر کرده است: که در عده وفات زن حق نفقه ندارد. اما با توجه به عدالت قضائی بعضی از استادان حقوق این ماده را ناظر به زن غیر آبستن می دانند.^{۱۹۰}

۳-۳-۱۳- نفقه زوجه پس از وفات زوج در حقوق موضوعه هند:

زوج در زمان حیات موظف به پرداخت نفقه زوجه است. اما پس از فوت زوج پدر یا پدربزرگ زوج مسئول پرداخت نفقه خواهند بود. اما پرداخت نفقه از سوی پدر یا پدر بزرگ زوج به زوجه منوط به احراز شرایطی در هر یک از طرفین (پدر یا پدربزرگ- زوجه) می باشد. شرط پدر یا پدر بزرگ برای پرداخت نفقه این است که متمکن از پرداخت باشد. اما استحقاق زوجه به دریافت نقه از پدر شوهر خود منوط است به :

الف) عدم ازدواج زوجه پس از فوت شوهر ب) زوجه شخصاً قادر به تأمین مخارج خود نباشد.^{۱۹۱}

۴-۳-۱۴- نفقه زوجه پس از وفات زوج در حقوق موضوعه فرانسه

بموجب ماده ۲۷۰ ق. م فرانسه ، تعهد انفاق بر مآثرک همسر متوفی به نفع همسر بازمانده برقرار می شود که وی می تواند اجزای آن را در ظرف یکسال مطالبه کند. البته این در صورتی است که همسر بازمانده محتاج باشد. در این صورت نفقه از ارث پرداخت می شود و تقسیم ارث باعث از بین

۱۸۸ - سید تقی طباطبای قمی. مبانی منهج الصالحین. ج ۱۰ ، ص ۲۹۹.

۱۸۹ - محمد جواد مغنیه. کاظم پور جوادی، ص ۲۸۰.

۱۹۰ - نشریه دادگستر. شماره ۱۱ و ۱۲. ص ۲۲.

۱۹۱ - دکتر علی بارارشدی. نفقه زوجه در حقوق ایران. هند. انگلیس. ص ۱۵۹.

رفتن حق نفقه نمی شود و برای تعیین مبلغ این نفقه قاضی باید نیازهای متعهدله و امکانات متعهد را لحاظ نماید.^{۱۹۲}

۱۵- شرط ضمن عقد سقوط نفقه:

از نظر حقوقدانان این شرط باطل است بدلیل:

- ۱- نامشروع بودن شرط سقوط نفقه: زیرا این شرط از اقسام شرط باطل غیر مبطل است که نامشروع می باشد.^{۱۹۳}
- ۲- الزام قانونی داشتن نفقه: زیرا مستنبط از ماده ۱۱۰۶ ق. م این است که انفاق زوجه از قواعد آمره بشمار می آید.^{۱۹۴}
- ۳- لزوم نفقه بدلیل نظم خانوادگی: خانواده یکی از ارکان مهم اجتماع است که یکی از امور لازم برای بقای آن تامین مایحتاج آن است.
- ۴- نفقه از آثار لاینفک عقد دائم است: هر عقدی دارای شرایط و آثاری است که نفقه از آثار لاینفک عقود دائم است.^{۱۹۵}

۱۶- ملاک در تعیین مقدار نفقه

۱۶-۱- ملاک تعیین مقدار نفقه در فقه:

در اینکه آیا حد متعارف باید نسبت به وضعیت زن لحاظ شود یا نه برخی از فقهاء از جمله قاضی ابن براج، شیخ طوسی و ابن حمزه طوسی معتقداند در تعیین غذا وقت محل زندگی باید لحاظ شود و کسانی چون محقق حلی و علامه حلی و شهید ثانی و امام بر این باورند که در غیر از موارد غذا و قوت شان زن لحاظ می وشد اما گروهی اول معتقداند که در غیر موارد غذا و ... وضعیت مرد لحاظ می شود.^{۱۹۶} صاحب مبسوط وضعیت زوج را ملاک قرار داده است اما بین زوج موسر و زوج مُعسر تفکیک قائل شده است. اما نظر مشهور فقها درباره^{۱۹۷} ملاک تعیین میزان نفقه محوریت دادن به وضعیت زن است البته وضعیت معیشتی زن در منزل پدری اش منظور می باشد نه موقعیتی که در منزل شوهر پیدا کرده است.^{۱۹۸} البته باید در کنار این به ملاک «احتیاج زن» نیز توجه کرد این نظر در بین حقوق دانان طرفدارانی دارد.^{۱۹۹} شهید ثانی در مسالک ملاک نفقه را لحاظ وضعیت و موقعیت زن - از نظر مایحتاج- می داند. در عین حال به عرف نیز توجه دارد و معتقد است که در صورت اختلاف عادات و عرف به آنکه غلبه بیشتری دارد رجوع شود.^{۲۰۰}

^{۱۹۲} - سعید محسنی، پایان نامه کارشناسی ارشد: نفقه زوجه در حقوق ایران و مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، ص ۱۴۱.

^{۱۹۳} - محمد مهدی، کریمی نیا. ماهنامه دادرسی. شماره نهم.

^{۱۹۴} - سید مصطفی محقق داماد. حقوق خانواده و نکاح و انحلال آن. ص ۲۹۵.

^{۱۹۵} - محمد مهدی، کریمی نیا. ماهنامه دادرسی شماره نهم.

^{۱۹۶} - سید حمید مشکوه. مقاله نفقه زن. ایران. ۸۳/۱۲/۴.

^{۱۹۷} - محمدبن حسن طوسی. المبسوط فی فقه الامامیه. ص ۶.

^{۱۹۸} - میرزا ابوالقاسم قمی. جامع الشتات. ج ۴. ص ۴۸.

^{۱۹۹} - سیدعلی حائری. شرح قانون مدنی. ج ۷ ص ۱۵۲.

^{۲۰۰} - شهید ثانی. مسالک الافهام. ج ۸. ص ۴۵۵.

در این رابطه برخی معتقداند: اگر طرفین از لحاظ ثروت و فقه اختلاف داشتند حد واسط مراعات می شود. شافعیه معتقداند: نفقه خوراک و پوشاک زوجه براساس وضع زوج معین می شود ولی مسکن باید مطابق شوون زوجه باشد. اما حنیفه دوقول دارند: یکی رعایت حال زوجین و دیگری رعایت حال زوج. اما همانطور که گفتیم غالب علمای امامیه نفقه تابع نیاز و وضعیت زوجه است.^{۲۰۱} در ماده ۲۵ قانون مدنی مصر مصوب سال ۱۹۲۹ نفقه زوجه بر حسب توان زوج معین می شود.^{۲۰۲}

۲-۱۶- ملاک تعیین مقدار نفقه در حقوق موضوعه ایران:

ماده ۱۱۰۷ ق. م ملاک تعیین نفقه را وضعیت زن قرار داده ولی به نظر می رسد وضعیت مالی مرد نیز در این امر دخیل باشد. زیرا زن و شوهر پس از ازدواج جدای از هم نیستند. دکتر صفای و امامی نیز معتقداند در ماده مزبور وضعیت و مایحتاج زن ملاک قرار گرفته نه مرد،^{۲۰۳} همانگونه که مشهور فقهای امامیه وضعیت زوجه را ملاک قرار داده اند.

۳-۱۶- ملاک تعیین مقدار نفقه در حقوق موضوعه فرانسه:

در حقوق فرانسه ملاک تعیین مقدار نفقه دو عامل است:

الف) میزان نیاز متعهدله ب) میزان امکانات متعهد نفقه

برای ارزیابی نفقه قاضی بایست مجموع امکانات متعهد و نیازهای متعهدله را بررسی کند این امکانات شامل تمام عایدی و درآمدهای در دسترس می باشد. از هر طبیعتی که باشد حتی اگر غیر قابل توقیف باشد، حتی اگر متعهد نفقه ازدواج کرده باشد در رابطه با تعیین میزان نفقه باید توان مالی زوجین و قدرت متقابل آنها را نسبت به سن و وضعیت سلامتی آنها محاسبه کرد.^{۲۰۴} با این حال به نظر برخی از حقوقدانان فرانسوی مقدار و میزان نفقه تابع دو عنصر زمان و مکان هست و قانون نمی تواند تمام احتیاجات فردی برای یک زندگی عادی را پیش بینی کند.^{۲۰۵}

۴-۱۶- ملاک تعیین مقدار نفقه در حقوق موضوعه هند:

براساس مقررات هند میزان نفقه از یک طرف بستگی به موقعیت اجتماعی و اقتصادی طرفین دارد و از طرف دیگر خواسته های معقول زوجه بایست مورد لحاظ قرار گیرد.

۱۷- ماهیت نفقه

۱-۱۷- ماهیت نفقه زوجه در فقه و حقوق موضوعه ایران:

در اینکه زن نسبت به نفقه آیا مالک است یا نه فقط حق انتفاع دارد باید بین اموالی که مصرف شدنی است و قابلیت بقا ندارند با اموالی که حتی با انتفاع باقی می ماند فرق گذاشت.

۲۰۱ - محمد جواد مغنیه- کاظم پور جوادی (مترجم). فقه تطبیقی. ص ۲۸۶.

۲۰۲ - همان.

۲۰۳ - دکتر اسدالله امامی. دکتر سید حسین صفایی. مختصر حقوق خانواده. ص ۱۳۱.

۲۰۴ - سعید محسنی. پایان نامه کارشناسی ارشد. نفقه زوجه در حقوق ایران و مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، ص ۶۵.

۲۰۵ - رقیه پلوئی. پایان نامه کارشناسی ارشد. مطالعه تطبیقی حقوق خانواده بین قوانین ایرن و فرانسه ص ۸۴.

در مورد اول: مالکیت زن بر نفقه پذیرفته شده زیرا حق انتفاع جدای از مالکیت نیست. پس اگر زن پولی را که شوهر برای غذا، عطر، صابون و ... داده پس انداز تند مالک آنها می شود.^{۲۰۶} طباطبایی قمی صاحب مبانی منهاج الصالحین در تائید همین مطلب می نویسد: «مالکانَ مِنَ النَّفَقَةِ يَتَوَقَّفُ الْإِنْتِفَاعَ بِهِ عَلَى ذَهَابِ عَيْنِهِ كَالطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ وَ الصَّابُونِ وَ نَحْوِهَا تَمَلَّكَ لِرُؤُوسِهِ عَيْنَهُ»^{۲۰۷} در مورد دوم: معیار تمییز اراده شوهر و حکم عرف است و زن نسبت به خانه اثاث منزل حق انتفاع دارد. اما لباس و کفشی که مرد برای زن می خرد به ظاهر زن مالت آنهاست اما زن در تصرف خود نسبت به این اموال آزاد نیست و باید حدود عرف را رعایت نماید. حداقل حق تصرفات غیر عقلانی نسبت به آنها ندارد.^{۲۰۸}

اما صاحب مبانی منهاج الصالحین می نویسد: «أَمَّا مَا تَبَقِيَ عَيْنُهُ بِالْإِنْتِفَاعِ بِهِ فَإِنْ كَانَ مِثْلَ الْمَسْكَنِ وَ الْخَادِمِ فَلَا إِسْتِكَالَ فِي كُونِهِ إِمْتَاعاً لِاتِّمْلِكُهَا»^{۲۰۹} اما نظر شهید ثانی در خصوص لباس، اذن در انتفاع است وی در شرح لمعه کتاب النکاح بحث نفقات معتقد است زن حق ندارد تصرف مالکانه نسبت به لباس داشته باشد. اما آیت ا ... خوئی از فقهای معاصر در کتاب منهاج الصالحین صفحه ۳۹۵ می نویسد: حکم لباس مانند خوراک می باشد و مرد آن را به همسرش تملیک می کند. صاحب مبانی منهاج الصالحین در مورد لباس نظر شهید ثانی را اقرب می داند و تصرف غیر متعارف در لباس بدون اذن زوج را جایز نمی داند.^{۲۱۰}

دکتر امامی و صفائی معتقدند: «در مورد لباس و کفش به نظر می رسد در عصر ما بموجب عرف و عادت دادن اینگونه اموال به زن ظاهر در تملک است مگر اینکه شوهر صریحاً قصد خود بر عدم تملیک را اعلام کند. باید اضافه کرد که اگر زن مالک این اشیاء گردد نمی تواند بطور غیر متعارف در آنها برزبان شوهر تصرف کند.»^{۲۱۱}

۲-۱۷- ماهیت نفقه در حقوق موضوعه انگلیس:

در قانون انگلیس اصطلاحات خاصی در مورد نفقه وجود دارد که هر کدام ناظر بر حالت خاصی است آنها عبارتند از:

- الف) نفقه مستمر: (Premanent Alimony): بر این اساس مرد می تواند با درج شرطی در ضمن عقد یا قرار دادی جداگانه تامین مایحتاج زندگی همسرش را حتی پس از مرگ خود برعهده گیرد. در این صورت اگر مرد قبل از همسرش فوت کند. وارث ملزم به پرداخت نفقه زن می باشد.
- ب) ودیعه نفقه: (Alimony Trust): این تدبیر جهت اخذ تضمین برای حسن انجام تعهد از طرف شوهر مبنی بر پرداخت نفقه و نگهداری از همسر پیش بینی شده است.^{۲۱۲}

^{۲۰۶} - دکتر ناصر کاتوزیان. دوره مقدماتی، حقوق خانواده. ص ۱۴۳.

^{۲۰۷} - سید تقی طباطبائی قمی. مبانی منهاج الصالحین. ج ۱۰. ص ۳۱۹.

^{۲۰۸} - دکتر ناصر کاتوزیان. دوره مقدماتی حقوق خانواده. ص ۱۴۳.

^{۲۰۹} - سید تقی طباطبائی قمی. مبانی منهاج الصالحین. ج ۱۰. ص ۳۱۹.

^{۲۱۰} - قبلی.

^{۲۱۱} - دکتر اسدالله امامی. دکتر سید حسین صفائی. مختصر حقوق خانواده. ص ۱۳۲.

^{۲۱۲} - دکتر علی یار ارشدی، نفقه زوجه در حقوق ایران. انگلیسی، هند. ص ۱۴۸ به بعد.

ج) نفقه جریان دادرسی (Alimony Pendent elite): هنگامی که بین زن و شوهر مفارقت حاصل شد. در حالیکه هنوز طلاق واقع نشده به دستور دادگاه تا تعیین تکلیف زوجین، مبلغی تعیین می شود که بایست به همسر و فرزندان پرداخت گردد.

د) نفقه یکجا و کلی (Alimony in gross): این نوع نفقه بمعنای تفکیک نهایی دارای زوجین می باشد در این گونه موارد معمولاً مبلغی بصورت یکجا از سوی شوهر به زن پرداخت می شود.^{۲۱۳}
در قانون انگلیسی به دو نکته اشاره شده است که در حقوق ایرانی به چشم نمی خورد: ۱- مالکیت نمی تواند وجود داشته باشد. پس باید یکی از طرفین بر اموال مشترک مسلط می شد و شوهر برای این امر مناسب بود این قانون غیر منصفانه به نظر می رسید که پس از طلاق یا حین زندگی مشترک مشکلاتی را بار می آورد. اما قانون مالکیت مشترک بین زوج و زوجه مصوب ۱۹۶۴ قانون ناعادلانه مالکیت زوج را فسخ کرد و به زن هم اجازه تملک داد.^{۲۱۴}

۲- خانه مشترک زناشوئی: در رابطه با خانه مشترک زناشوئی که زوجین در آن سکونت داشتند. با توجه به تسلط مرد به اموال اگر مردی زن خود را ترک می نمود و خانه را واگذار می کرد. زوجه حق اقامه دعوا علیه شخص ثالث را نداشت. قانون خانه مشترک مصوب ۱۹۶۷ برای یکی از زوجین در مقابل دیگری که زندگی زناشوئی را ترک کرده حقی و حقوقی قائل شد.^{۲۱۵}

در پرتو حمایت چنین قوانین بود که زوجه نه تنها حق اداره اموال مشخص خود را پیدا کرد بلکه آنچه را که در دوران ازدواج بدست می آورد. تحت سلطه خود حفظ کرد تا اینکه قانون «تئوری تفکیک اموال زوجین» در سال ۱۸۸۲ تصویب شد این قانون مقرر داشت که وقتی زوجه نفقه را از زوج تحویل بگیرد آن را تملک کرده و به هر مصرفی که بخواهد، می رساند.^{۲۱۶}

۱۸- ضمانت اجرای

ترک نفقه از جرایم مستمر بحساب می آید یعنی از آنگونه جرایمی است که در صورت عدم پرداخت به دفعات قابل شکایت کیفری است.
بهمین لحاظ بزه ترک نفقه جرم مستمر به حساب می آید و فقط با گذشت شاکی پرونده بسته می شود.^{۲۱۷}

۱۸-۱- ضمانت اجرای نفقه زوجه در حقوق موضوعه ایران:

ضمانت اجرای عدم پرداخت نفقه در حقوق موضوعه ایران از دو جهت بررسی می شود:

الف) از جنبه مدنی ب) از جنبه کیفری

الف) از جنبه مدنی: طبق ماده ۱۱۱۱ ق.م در صورت امتناع مرد از پرداخت نفقه، زن حق

شکایت از وی را خواهد داشت. در این صورت دادگاه میزان نفقه را معین و شوهر را ملزم به

۲۱۳ - پیشین.

۲۱۴ - لایلا اسدی. مقاله: بررسی نفقه زوجه و اقارب در انگلستان. ندای صادق. شماره ۲۴.

۲۱۵ - پیشین.

۲۱۶ - دکتر علی یار ارشدی، نفقه زوجه در حقوق ایران، انگلیس، هند. ص ۱۴۹.

۲۱۷ - نشریه زن روز. شماره ۱۹۸۷. ص ۱۹.

پرداخت خواهد کرد و در صورت عدم امکان الزام به تأدیه نفقه زن حق درخواست طلاق خواهد داشت.^{۲۱۸}

ب) از جنبه کیفری: ماده ۶۴۲ قانون مجازات اسلامی - از یکسو- مقرر داشته که اگر مرد استطاعت مالی داشته باشد ولی از پرداختن نفقه امتناع کند دادگاه می تواند او را از ۳ ماه و یک روز تا ۵ ماه حبس محکوم نماید.^{۲۱۹} و از سوی دیگر ماده ۱۰۵ قانون مجازات اسلامی مقرر کرد، هر کس با داشتن استطاعت مالی از پرداختن از پرداخت نفقه خودداری کند دادگاه می تواند او را به شلاق تا ۷۴ ضربه محکوم نماید. البته این حکم مربوط به زمانی است که مرد از پرداخت نفقه آینده زن خودداری کند. اما دین شوهر از نفقه گذشته به زوجه مشمول این حکم نمی شود.^{۲۲۰}

۲-۱۸- ضمانت اجرای نفقه زوجه در حقوق موضوعه انگلیسی:

بررسی قوانین مربوط به نفقه زوجه در انگلیس روشن می سازد که عدم پرداخت نفقه زوجه در این کشور

فاقد «ضمانت کیفری» است. وبه منظور لازم الاجرا بودن دستورات پرداخت نفقه، می توان به ضمانت اجرای «توقیف درآمد» متوسل شد، توقیف مال زوجه یکی از روش های تضمین پرداخت نفقه در حیطه اختیارات دادگاههای طلاق است.^{۲۲۱}

۳-۱۸- ضمانت اجرای نفقه کودک در حقوق موضوعه انگلیس:

در کامن لاقراب غیر از فرزند، واجب النفقه نیستند و تنها عدم پرداخت نفقه فرزند دارای ضمانت اجرائی کیفری است. روش های مطالبات نفقه کودک به شرح زیر است:

الف) کسر حقوق و درآمد والدین.

ب) صدور قرار بدهی.

ج) توقیف اموال.

د) وصول مطالبات از طریق دادگاه استان

ه) محکومین به زندان: مدت حبس نباید بیش از ۶ هفته باشد و ضمانت اجرائی حبس بر علیه اشخاص زیر ۱۸ سال قابل اعمال نمی باشد.^{۲۲۲}

۴-۱۸- ضمانت اجرائی نفقه زوجه در حقوق موضوعه فرانسه:

۱-۴-۱۸- ضمانت اجرائی مدنی

تکلیف به نفقه در قوانین فرانسه همانند قوانین انگلیس تکلیفی مشترک بر عهده زوجین هست. در این راستا حقوق فرانسه برای تعهد انفاق از دو جهت ضمانت اجرائی تدارک دیده است.

الف) اگر یکی از زوجین در انجام تعهد خود در مورد مشارکت در هزینه های زندگی کوتاهی نماید طرف مقابل می تواند او را از طریق توقیف اموال مجبور به اجرای تعهد نماید. ماده ۲۱۴ ق. م

^{۲۱۸} - دکتر اسدالله امامی. دکتر سیدحسین صفائی. مختصر حقوق خانواده. ص ۱۳۷.

^{۲۱۹} - نشر دادگستر. شماره ۶. ص ۲۱.

^{۲۲۰} - دکتر ناصر کاتوزیان، حقوق خانواده، ج ۱، ص ۱۹۱.

^{۲۲۱} - لیلا اسدی. نشریه، ندای صادق. شماره ۲۴.

^{۲۲۲} - همان. ص ۲۴.

فرانسه و ماده ۸۶۴ آئین دادرسی مدنی فرانسه چنین مقرر کرده است. که دادگاه می تواند به همسر چنین شخصی اجازه دهد که از کارفرمای وی (زوج) قسمتی از حقوق را مستقیماً دریافت کند.^{۲۲۳} (ب) بعلاوه تصور یکی از زوجین در تکلیف خود دارای ویژگی توهین می باشد و به همین دلیل می تواند علت طلاق باشد.

بنابراین در حقوق فرانسه دو ضمانت اجرائی مدنین وجود دارد.

الف) الزام به پرداخت بصورت مستقیم (ب) تقاضای طلاق

۲-۴-۱۸- ضمانت اجرائی کیفری

در حقوق فرانسه تا سال ۱۹۲۸ راجع به نفقه مقررات کیفری وجود نداشت از این سال بود که مجازات حبس را برای کسانی که حاضر به پرداخت نفقه زوجه نبودند، معین گرداند. در حقوق فرانسه ترک انفاق یکی از مصادیق جرم می باشد برای تحقق این جرم سه شرط لازم است.

۱ - وجود طلب تعیین شده در یک تصمیم قضایی

۲ - امتناع از پرداخت کامل نفقه

۳ - ارادی بودن امتناع از پرداخت

برای تحقق عمل مجرمانه لازم است بیش از ۲ ماه کامل پرداخت صورت نگیرد. جرم ترک نفقه مستلزم دو سال حبس و صد هزار فرانک جریمه نقدی است. مجازات این جرم در قانون قبلی از سه ماه تا یکسال حبس بود و جریمه نقدی از ۵۰۰ تا ۲۰/۰۰۰ فرانک بود.^{۲۲۴}

۱۸- ضمانت اجرائی نفقه زوجه در حقوق موضوعه هند:

اگر زوج از پرداخت نفقه خودداری کند زوج می تواند براساس بند ۲ ماده ۱۸ قانون، زندگی مستقل و جدا از شوهر خود اختیار کند و این امر مانع از مطالبه نفقه نیست و اگر عدم پرداخت نفقه به مدت ۲ سال بطول بیانجامد زوجه حق درخواست طلاق براساس پراگراف سوم از بنداول ماده ۱۳ قانون ازدواج هندو را از دادگاه صالح خواهد داشت. براساس ماده ۲۴ قانون ازدواج هندو هر یک از زوجین می تواند درخواست تأمین مخارج خود را، در طول جریان دادرسی، از طرف دیگر، بنماید مشروط بر عدم تمکن مالی.^{۲۲۵}

۱۹- قوانین مربوط به نفقه در کشورهای مختلف

۱- سوئیس:

طبق ماده ۱۶۳ ق. م سوئیس هر یک از زن و شوهر بر حسب توانای خود بایست در تأمین هزینه متناسب خانواده سهیم باشند.

^{۲۲۳} - سعید محسنی. پایان نامه کارشناسی ارشد: نفقه زوج در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه ص ۱۵۱.

^{۲۲۴} - همان، ص ۱۷۲.

^{۲۲۵} - دکتر علی یارارشدی. نفقه زوجه در حقوق ایران، انگلیس، هند. ص ۱۶۳.

۲-۱۹- فرانسه

قانون مدنی فرانسه در ماده ۲۱۴ خود به سهم هر یک از زوجین در پرداخت هزینه زندگی خانواده اشاره دارد.^{۲۲۶}

۳-۱۹- ژاپن:

برابر ماده ۷۶۰ ق. م ژاپن هزینه زندگی زن و شوهر بر عهده هر دوی آنهاست.

۱۹- شوروی

در کشور شوروی قبل از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ اداره امور مالی خانواده با مرد بود و این امر ناشی از ریاست وی بر خانواده می شد. اما از سال ۱۹۲۶ به بعد اداره امور مالی خانواده مشترکاً بر عهده زوجین گذاشته شد.

۵-۱۹- ایتالیا:

برابر ماده های ۴۳۳ و ۴۳۸ و ۴۳۹ ق. م ایتالیا پرداخت نفقه و اولاد بر عهده مرد است. براساس این مواد قانونی شوهر بایست تمام نیازهای زندگانی زن را نسبت به توانای مالی خود برآورد.^{۲۲۷}

۴ نتیجه:

همانگونه که ملاحظه شد حق نفقه برای زنان شریعت اسلام در مقایسه با دیگر ادیان و حتی در مقایسه با نظام های حقوقی دیگر حقی منحصر به فرد است در حالیکه در قوانین مدنی کشورهای دیگر ملاحظه می شود که زوجین بطور مساوی مجبور به پرداخت هزینه زندگی خانواده هستند. در حالیکه دین مبین اسلام تامین نفقه را بر عهده شوهر گذاشته است گر چه زن ثروتمند باشد و هیچ مسئولیتی در پرداخت هزینه اولاد هم ندارد. در عین حال باید گفت که متن قانون مدنی در برخی از موارد نیاز به اصلاح دارد مثلاً درباره زن متوفی بارداری که در وضعیت اقتصادی نابسامانی قرار دارد باید چاره ای اندیشید. تامین هزینه چنین شخص یا باید همانند قانون هند بر عهده خانواده شوهر باشد یا اینکه از بیت المال مستمری برای وی در نظر گرفته شود هستند موارد از قانون مدنی که نیازمند اصلاح و بازنگری است. اما باید دانست که قانون تمام احتیاجات یک زندگی عادی را نمی تواند پیش بینی نماید.

منابع و مأخذ

الف) کتب فارسی:

- امامی اسدالله، صفائی سید حسین، حقوق خانواده، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، ۱۳۷۶.
- امامی اسدالله، صفائی سید حسین، مختصر حقوق خانواده، نشر میزان تهران، ۱۳۸۲.
- پلوئی، رقیه، پایان نامه کارشناسی ارشد: مطالعه تطبیقی حقوق خانواده بین قوانین ایران و فرانسه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، ۸۴-۸۳.

^{۲۲۶} - فروغ پارسا، فصلنامه پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء. شماره ۴۱.

^{۲۲۷} - زهرا آیت الهی. مجله فقهی. شماره ۲۳، ص ۹۴.

- جوادی آملی، عبدالله، زن در آینه جمال و جلال، نشر اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۸۱.
- حاذقی، ابوالفضل، زن از نظر حقوق اسلامی، تهران، ۱۳۶۴.
- شریف، علی، تمکین و نفقه در حقوق خانواده، نشر بشارت، چاپ اول ۱۳۷۶.
- دهخدا علی اکبر، لغت نامه دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۶.
- عاملی، باقر. حقوق خانواده، شرکت سهامی افست بهمن برنا، تهران، ۱۳۵۰.
- کاتوزیان ناصر، دوره مقدماتی حقوق خانواده نشر میزان، تهران، ۱۳۸۲.
- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قرار دادها، نشر میزان چاپ دوم، ۱۳۷۶.
- گوستاولوبون، حسینی سیدهاشم، تمدن اسلام و عرب، انتشارات اسلامی، تهران ۱۳۴۷.
- محسنی، سعید، پایان نامه کارشناسی ارشد: نفقه زوجه در حقوق ایران و مطالعه تطبیقی آن در حقوق فرانسه، دانشگاه امام صادق، زمستان ۱۳۷۹.
- شهید مطهری مرتضی، انتشارات صدرا، نظام حقوقی زن در اسلام، زمستان ۱۳۷۹.
- مغنیه، محمد جواد، پورجوادی، کاظم، فقه تطبیقی، بنیاد علوم اسلامی، بیتا.
- محقق داماد، سیدمصطفی، حقوق خانواده نکاح و انحلال آن، نشر علوم اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۸.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیرنمونه، دارالکتاب الاسلامی، ۱۳۶۶.
- یار ارشدی، علی، نفقه زوجه در حقوق ایران. انگلیس و هند، نشر بوستان توحید، چاپ اول، ۱۳۷۹.

ب) نشریات فارسی:

- ۱ - اسدی، لیلا، ندای صادق، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۸۰.
- ۲ - آیت الهی، زهرا، مجله فقه، شماره ۲۳.
- ۳ - پارسا، فروغ، فصلنامه پژوهشی علوم انسانی، دانشگاه الزهراء، شماره ۴۱، بهار ۱۳۸۱.
- ۴ - (نشریه) دادگستر، شماره ۱۱ و ۱۲.
- ۵ - زن روز، شماره ۲۰۵۳ و ۱۴۹۰ دی ماه ۷۳.
- ۶ - کریمی نیا، محمدمهدی، ماهنامه دادرسی، شماره نهم، شهریور ۱۳۷۷.

ج) کتب عربی:

- اراکی، محمد مهدی، کتاب النکاح، نورنگار، قم، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- بندریگی، محمد، المنجد، انتشارات ایران، تهران، چاپ دوم، بیتا.
- الحرانی، ابن شعبه، تحفه العقول، موسسه الرساله، قم، ۱۴۰۹ ق
- حرعاملی، محمدبن علی بن محمد، وسائل الشیعه، باب نفقات، چاپ سنگی، سیدمحمدباقر طباطبایی.